

MULTIKULTÚRNOSŤ AKO ZDROJ HUMORU Z POHĽADU ONOMASTIKY

Kľúčové slová: multikultúrnosť, stereotyp, etnický humor, etnonymum, antroponymum

ÚVOD

Cieľom príspevku je analyzovať postavenie proprií v etnickom humore, ktorý ako jeden z etnických determinantov ilustruje rozdiely medzi vlastným spoločenstvom a cudzími spoločenstvami. Humor vo všeobecnosti má rôzne podoby, no my sme pracovali so slovenskými vtipmi a anekdotami s etnicitou, resp. s etnickým komponentom, ktorých vznik možno považovať za sprievodný jav multikulturalizmu a globalizácie ľudskej spoločnosti. Ako špecifické formy humoristického zamerania vyznačujúce sa jednoduchosťou, pohotovosťou, dvojzmyselnosťou a nápovednosťou sú vtipy a anekdoty výstižným a sociálne akceptovateľným nástrojom pranierovania spoločenských skupín a ľudských charakterov (Harpán 2004). V tomto duchu interetnické vzťahy a s nimi súvisiaci stret rozmanitých sociokultúrnych skupín a ich členov s charakteristickými vlastnosťami predstavujú bohatý zdroj humoru založeného na interetnickej komparácii. Výskumný materiál sme čerpali zo slovenských zbierok vtipov a internetových stránok.

KULTÚRA A MULTIKULTÚRNOSŤ

Napriek existencii viacerých interpretácií možno vo všeobecnosti kultúru považovať za nevrodený a jedinečný súbor istých viac i menej viditeľných determinantov, ktoré sa postupne kryštalizovali vplyvom historických, geografických, spoločenských, politických a ďalších faktorov pôsobiacich na dané spoločenstvo. Ako uvádza A. Kačmárová (2011), medzi viditeľné prvky istej kultúry patrí okrem jazyka napr. hudba, literatúra, oblečenie a iné artefakty a produkty ľudskej činnosti, ktoré má člen cudzej kultúry možnosť bezproblémovo pozorovať. Väčšie ťažkosti pramenia zo skrytých, resp. menej viditeľných determinantov súvisiacich so zafixovanými vzormi správania, postoj-

mi, hodnotami a pod. Jedine oboznámením sa s oboma uvedenými zložkami kultúry môže človek predísť kultúrnemu šoku a kultúrnemu nedorozumeniu.

Pre súčasnú spoločnosť je príznačná kultúrna diverzita a pluralita, atribúty typické pre multikultúrnu spoločnosť. Tá predstavuje „súžitie odlišných etnických, jazykových, náboženských či národných minorít s majoritnou spoločnosťou v rovnakom čase i priestore“ (Darulová, Košťalová 2010: 46). Spolužitie viacerých etník a kultúr často vedie k vzniku etnostereotypov, teda predstáv a predsudkov jednej skupiny ľudí o iných skupinách. V pozadí vzniku a šírenia etnostereotypov stojí etnocentrizmus, čiže tendencia nazerať na cudzie kultúry cez prizmu hodnôt, postojov a noriem vlastnej kultúry. Etnocentrické nazeranie na iné etniká umocňuje porovnávanie medzi „tým naším“, ktoré je zvyčajne v očiach primárneho etnika lepšie, a „tým cudzím“. Takáto komparácia tvorí základ etnostereotypov, a tak v dôsledku nadradovania vlastnej kultúrnej a životnej úrovne upevňujú etnocentrické sklony v povedomí členov etník vzájomné rozdiely.

Multikultúrnosť má rôzne pozitívne konzekvencie, ako napr. zrovnoprávňovanie etnických skupín a vzájomné kultúrne obohacovanie. V dôsledku nedostatočnej akceptácie rôznorodosti a neuznávania právoplatnosti iných kultúr však môže spolužitie spoločenských viestí i k negatívnym dôsledkom (Mistrík 1999), a to ku xenofóbii, kultúrnej asimilácii a univerzalizácii a pod. Za vonkajšie prejavy multikultúrnosti a multietnicity možno považovať koexistenciu viacerých úradných jazykov, označovanie obcí v jazyku národnostných menšín a iné javy. Multikultúrnosť má svoj odraz i v humore a vo vtipoch.

PROPRIÁ V ETNICKÝCH VTIPOCH

Ako uvádza J. Glovňa (2015b), vo všeobecnosti môžeme rozlíšiť dve skupiny vtipov — vecné vtipy reflektujúce komické, zvyčajne nadkultúrne situácie a slovné vtipy, ktorých pointa je spätá so špecifickými vlastnosťami istého jazyka. Cieľom etnického humoru ako kultúrne špecifického javu podnieteného o. i. multikultúrnosťou je „okrem upevnenia skupinového usporiadania, súdržnosti a spoločenskej hierarchie, taktiež narušenie egality, podpora nepriateľstva či sociálnej kontroly cez výsmech a zosmiešnenie charakteristík iných etnických skupín na základe špecifických biologických znakov, správania či kultúry“ (Gogová 2013). Etnické vtipy teda reflektujú kultúrne, jazykové a rasové rozdiely medzi jednotlivými etnikami vyplývajúce zo vzájomného kontaktu.

V príspevku prezentovanom na medzinárodnej slavistickej konferencii v Bratislave sme poukázali na tri základné tematické okruhy etnických vtipov. Prvá skupina vtipov odráža jazykové odlišnosti vybraných etník. Druhá skupina zobrazuje aktuálnu alebo historickú situáciu etnika, vďaka čomu tieto vtipy možno považovať za súčasť kolektívnej pamäti danej sociokultúrnej skupiny. V tretej skupine je pointa vtipu

spätá s reflexiou etnostereotypov. Vo všetkých typoch etnických vtipov je kľúčové hľadisko etnika, ktoré daný vtíp prezentuje (Záborská 2016).

V uvedených tematicky odlišných typoch etnických vtipov sa súvislosť s konkrétnym etnikom vyjadruje rôznymi spôsobmi. Vo vtípoch reflektujúcich jazykové odlišnosti sa na dané etnikum explicitne poukazuje väčšinou prostredníctvom označenia jazyka.

— Viete, ako sa povie po poľsky prasa?

— Dobrota zabijačkowa¹.

Etnickú príslušnosť postáv vystupujúcich v etnických vtípoch môžeme naznačiť použitím špecifických jazykových prostriedkov (napr. slovo v jazyku daného etnika). V nasledujúcom vtípe maďarskú etnicitu naznačujú osobité gramatické tvary slovenčiny, ktoré Slováci stereotypne spájajú s Maďarmi hovoriacimi po slovensky. Okrem ťažkosti s flexiou možno v ich jazykovom prejave badať absenciu zvratných zámen *sa* a *si*, čo je viditeľné aj v prehovore zdravotnej sestry v uvedenom vtípe², ktorého humorná pointa je výsledkom zámény slovies *stať sa* — *stáť*. Kontext dotvára i urbanonymum *Nové Zámky* označujúce slovenské mesto s maďarskou národnou menšinou.

Ráno hlási sestrička primárovi stav pacientov v nemocnici v Nových Zámkoch:

— V noci všetci dobre cítili, nikom nič nestálo!³

Etnickú príslušnosť zobrazujú i vlastné mená. Primárne ide o dve skupiny proprií — etnonymá a antroponymá.

E t n o n y m á. Azda najjednoduchší a najzreteľnejší spôsob naznačenia etnickej príslušnosti vystupujúcich postáv je využitie etnoným, čiže vlastných mien etník alebo členov etník. Etnonymá evokujú konotácie späté so zástupcami daného etnika — často ide práve o etnostereotypy, ktoré v mnohých prípadoch navyše podčiarkuje pointa vtípu. V dôsledku zobrazovania komických situácií v realite majú tieto vtípy charakter vecných vtipov, no reflexia etnostereotypov spôsobuje, že nemajú nadkultúrny ráz⁴. V nasledujúcom vtípe sa pointa opiera o stereotyp o Židoch ako lakomých a šetrných ľudí, na ktorý formálne odkazuje etnonymum *Žid*. V slovenčine je táto súvislosť prítomná i v deproprializovanom tvare *židák*.

Príde Žid do neba a búcha na nebeskú bránu. Otvorí svätý Peter a pýta sa:

— Čo chceš, Žid?

— Chcel by som sa, prosím, porozprávať s Ježišom.

¹ <http://vtipy.zabinudu.sk/kategoria/polske-vyrazy/2>

² Jazykovo korektná podoba vety je „V noci sa všetci dobre cítili, nikomu sa nič nestalo“.

³ http://www.seniorhumor.org/?page_id=192

⁴ O nadkultúrnom, resp. nadetnickom ráze vtípu reflektujúceho etnostereotyp by sme mohli uvažovať v prípade, že daný etnostereotyp je prítomný pri viacerých etnikách.

Svätý Peter na to:

— A čo, chceš ho poprosiť o odpustenie, že ste ho ukrižovali?

— Nie, on nám totiž ešte nezapltil za poslednú večeru (Špet'ko 2009: 295).

Ako uvádza L. Garančovská (2012), etnostereotypy sú v jazykovej praxi popri etnonymách späté i s deetnonymami, čiže s apelativizovanými etnickými názvami. Významová súvislosť deetnoným s etnonymami môže byť rôzna, na čo poukazuje i M. Košková (2006). Existujú totiž deetnonymá bez odrazu konotácií spätých s etnonymami — takéto deetnonymá signalizujú napr. pôvod alebo výskyt denotátu⁵. V druhej skupine deetnonymá „rozvíjajú prenesené významy aj na základe istých typických alebo prisudzovaných vlastností príslušníkov národov alebo etnických skupín, ktoré pomenávajú“ (Košková 2006: 21). V tomto zmysle máme v lexikálnom systéme slovenčiny zakotvených niekoľko deetnoným, ktoré odrážajú predovšetkým negatívne vlastnosti a prejavy príslušníkov národov alebo etnických skupín, napr. *škót*, *žid* (obe vo význame 'lakomec, skupáň'), *cigán* (vo význame 'klamár') a *talian* (vo význame 'človek, s ktorým sa nedá dohovoriť'). Vychádzajúc z náhľadov J. Glovňu (2015a) na využitie vlastných mien vo frazeologizmoch možno tvrdiť, že deetnonymá vznikajú zmenou sémantických a formálnych vlastností, a to najmä stratou identifikačnej funkcie proprií, ktorá nastáva pri vstupe propria do frazémy. V dôsledku toho dochádza k apelativizácii (*lakomý ako Škót* > *škót*). Vďaka svojim reflexiám etnostereotypov možno tieto deetnonymá nájsť vo vtipoch. Pointa nasledujúceho vtipu je výsledkom kalambúrnej kontaminácie, slovnej hry tvoriacej základ viacerých frazeologizmov obsahujúcich propriálnu zložku. Jej vznik podľa J. Krška „vyplýva z napätia medzi prvoplánovým propriom a druhoplánovým (frazeologickým) apelatívom“ (2008: 262). Pointa vtipu je teda odrazom rozporu medzi propriálnou a apelatívnou rovinou.

Dvaja Škóti sa prechádzajú po lese, pričom John povie Bobbymu, že musí ísť na veľkú potrebu. Bobby mu poradí, aby išiel za strom. Za chvíľu John kričí spoza stromu:

— Bobby, nemáš u seba papier?

— Nebuď už taký škót a nechaj to tam⁶.

Etnonymá sa nachádzajú i vo vtipoch bez reflexie etnických stereotypov. V takých vtipoch možno dané etnonymá vzájomne zameniť alebo úplne vymeniť, lebo vlastnosti a konanie danej postavy sa neviažu ku konkrétnemu etniku. Vďaka tomu sa zmenou etnoným humorná pointa nestráca ani nemení, lebo je zakotvená v inom mimojazykovom aspekte. V dôsledku absencie väzby medzi vtipom a etnikom možno taký druh vtipov zaradiť k vecným vtipom s nadkultúrnym rázom, ktorých podobnosť s etnickými vtipmi v pravom zmysle slova je čisto formálna, vyplýva z využitia etnoným.

⁵ Napr. *španielka* označujúca druh chrípky, ktorá sa rozšírila zo Španielska.

⁶ <http://www.smiechoty.sk/vtipy/cudzinci/5/>

Slováka, Maďara a Rusa chytia Indiáni. Chcú z ich kože spraviť kanoe, ale dovoľia im želať si ešte niečo pred smrťou. Maďar si teda želá alkohol. Napije sa a potom ho stiahnu z kože a urobia z neho kanoe. Rus si želá marihuanu. Nakúri sa a aj z toho spravia kanoe. Posledný ide Slovák. Ten si želá vidličku. Nikto nechápal na čo, no nakoniec mu ju dali. Ten ju zobral, dopichal sa ňou a povedal:

— A máte po kanoe!⁷

Antroponymá. V etnických vtípoch môžu byť členovia rozmanitých etník ako nositelia etnostereotypov formálne zastúpení i antroponymami, ktoré modelovo reprezentujú jednotlivé etniká. Opierajúc sa o tvrdenia J. Šipka (2012), antroponymá v etnických vtípoch sprostredkovane odrážajú modelové správanie sa jednotlivých etník a národov. V dôsledku toho nadobúdajú charakter lingvokultúrém ako formálnych jednotiek odrážajúcich etnokultúrne konotácie. M. Košková (2006) v súvislosti s jednoslovnými výrazmi reflektujúcimi etnické koncepty s výrazným pejoratívnym nábojom používa termín etnické prezývky. Okrem využívania etnoným a deetnonymných podôb etnických prezývok na posmešné označenie iného etnika vymedzuje propriálne a metonymické etnické prezývky. Sú to vlastné mená typické pre isté cudzie etnikum, ako napr. *Dežo* (Róm), *Ivan* (Rus), *Izák*, *Kohn* (Žid), *Honza*, *Pepík* (Čech), a výrazy vyplývajúce zo špecifických jazykových, rasových alebo kultúrnych vlastností etnika, ako napr. *šikmookí* (príslušníci národov juhovýchodnej Ázie). V etnických vtípoch sa pre svoje etnokultúrne konotácie takéto antroponymá môžu využívať bez explicitného etnonymického náboja, lebo sprostredkovane odkazujú na cudzie etniká. To je však možné jedine pri antroponymách, ktoré majú v povedomí recipienta silnú väzbu k istému etniku. V nasledujúcom vtípe je zobrazený slovenský stereotyp o rómskej neochote pracovať prostredníctvom antroponyma *Dežo*, ktoré zastupuje rómske etnikum.

Príde utrápený Dežo k lekárovi a sťažuje sa, že máva príšerné sny.

— O čom sa ti sníva? — pýta sa lekár.

— O robote, pán doktor, to je hrozné! (Špetko 2009: 181).

Ďalší vtíp poukazuje na židovskú lakomosť, ktorá sa spája s antroponymom *Izák*.

— Izák, hovoria, vraj si si ma vzal iba preto, lebo som mala veľa peňazí!

— To nie je pravda, drahá! Bolo to naopak. Vzal som si ťa, lebo ja som ich mal veľmi málo (Špetko 2009: 295).

Na zorientovanie sa v kultúrnom (a často i historickom) kontexte slúžia mená známych osobností, názvy rôznych udalostí atď. Takéto propriá sa využívajú najmä v etnických vtípoch zobrazujúcich istú dobovú alebo aktuálnu situáciu.

⁷ <http://vtipy.4me.sk/?do=view&id=34910>

Winston Churchill povedal o Kolumbovi:
 Odcestoval bez toho, aby vedel, kam.
 Vrátil sa bez toho, aby vedel, kde bol.
 A ešte dnes musíme za jeho cestu platiť (Kalina 1991: 60).

Využitie antroponým vo vtípoch však automaticky nesignalizuje späťosť s istým etnikom. V niektorých vtípoch preto nájdeme spojenie antroponyma s etnonymom, príp. toponymom, ktoré sprievračaňuje extralingválnu skutočnosť v pozadí vtípu. Takýto jav sa vyskytuje zväčša pri etnicky nejednoznačných antroponymách.

Každý piaty človek na svete je Číňan. Naša rodina je päťčlenná, teda jeden z nás je Číňan. Mohol by to byť oco, mama, môj brat Šani, malý Po-Wong alebo ja. Podľa mňa to je Šani⁸.

Explicitné naznačenie etnickej príslušnosti postavy vystupujúcej vo vtipe sa nachádza aj pri osobnostiach, ktoré nie sú dostatočne známe u príslušníkov recipujúceho etnika.

Keď krvavý španielsky hrdina maršal Narváez, vojvoda z Valencie, ležal na smrteľnej posteli, prišiel k nemu farár.
 — Pán maršal, odpustite v tejto hodine všetkým svojim nepriateľom.
 Maršal nečujne šepol:
 — Nemám nepriateľov.
 Na pochybovačný farárov pohľad dodal:
 — Všetkých som dal zastrelit' (Kalina 1991: 58).

ZÁVER

Propriá nájdeme v rôznych vtípoch, kde plnia rozmanité funkcie. Najčastejšie majú expresívnu funkciu, vďaka ktorej sa môže zvýrazniť vlastnosť nositeľa mena⁹. Expresivitu umocňuje aj účasť proprií v slovných hrách. Inokedy expresívne meno slúži výlučne na ozvláštnenie textu a na obsah vtípu sa neviaže¹⁰. Aj v etnických vtípoch možno nájsť propriá, ktoré si expedient volí s rôznymi zámermi. Jedným z nich je práve naznačenie etnickej príslušnosti postavy, na ktoré sa najčastejšie využívajú etnonymy. Etnonymy totiž umožňujú recipientovi vtípu rýchlejšie sa dostať do kontextu, tzn. postrehnúť etniká vystupujúce vo vtipe. Vďaka tomu sa mu rýchlejšie vybaví kultúrne, historické, jazykové a iné špecifiká daného etnika, ktoré navyše často podčiarkuje pointa vtípu. Na tento účel sa využívajú i antroponymy, no keďže v etnických vtípoch je ich identifikačná funkcia oslabená, v mnohých prípadoch je potrebné naznačiť etnický komponent iným druhom propriá. V etnických vtípoch sú etnonymy

⁸ <http://www.smiechoty.sk/vtip/6204/>

⁹ Ako príklad môžeme uviesť nasledujúce antroponymy: *Ochlastová, Slopaj, Štamperlik* (všetky naznačujú vzťah postavy k alkoholu).

¹⁰ Napríklad antroponymy *Tlčhuba, Trkvas, Šlamajžňa, Cickoš, Vrtinôžka* atď.

a antroponymá naznačujúce etnickú príslušnosť postavy nositeľmi etnostereotypných informácií, ktoré sa vzťahujú na všetkých členov daného etnika, vďaka čomu môžeme hovoriť o synekdochickej zámene typu *pars pro toto* (časť za celok).

LITERATÚRA

- Darulová J., Košťalová K. 2010: *Multikultúrnosť a multieticita*, Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica.
- Garančová L. 2012: *Od ameriky cez talianov, maďarov, mongolov až po turecké hospodárenie (Národné stereotypy v jazykovej praxi)*, [v:] G. Múcsková (red.), *Varia XX*, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava, s. 153–166.
- Glovňa J. 2015a: *Frazeológia*, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Nitra.
- Glovňa J. 2015b: *Vlastné mená vo vtipe*, [v:] I. Valentová (red.), *19. slovenská onomastická konferencia*, Veda, Bratislava, s. 420–423.
- Gogová L. 2013: *Humor na rozhraní dvoch etnicít*, „Jazyk a kultúra“, http://www.ff.unipo.sk/jak/15_2013/gogova.pdf (prístup 2. 11. 2016).
- Harpán M. 2004: *Teória literatúry*, Tigra, Bratislava.
- Kačmárová A. 2011: *Multikulturalita a jej sociálny rozmer*, „Jazyk a kultúra“, online: http://www.ff.unipo.sk/jak/5_2011/kacmarova.pdf (prístup 28. 10. 2016).
- Košková M. 2006: *Etnické koncepty v jazyku (na bulharskom a slovenskom materiáli)*, „Slavica Slovaca“ 41, s. 17–31.
- Krško J. 2008: *Napätie apelatívnych a propriálnych vzťahov vo frazeologizmoch*, „Kultúra slova“ 42, s. 262–266.
- Mistrík E. 1999: *Čo je multikultúrna výchova*, [v:] E. Mistrík, S. Haapanen, H. Heikkinen, R. Jazudek, N. Ondrušková, R. Räsänen, *Kultúra a multikultúrna výchova*, IRIS, Bratislava, s. 112–127.
- Sipko J. 2012: *Fragmenty jazykového obrazu našej doby v aforizmoch*, „Jazyk a kultúra“, http://www.ff.unipo.sk/jak/10_2012/sipko.pdf (prístup 29. 10. 2016).
- Záborská A. 2016 (v tlači): *Jazykovo-kultúrne súvislosti vo vtipoch*, Bratislava.

Zdroje vtipov

- Kalina J. L. 1991: *Tisíc a jeden vtip*, Archa, Martin.
- Špefko A. 2009: *Zlatá kniha slovenského humoru*, Espero, Partizánske.
<http://vtipy.4me.sk/> (prístup 10–11 2016).
<http://vtipy.zabinudu.sk/> (prístup 10–11 2016).
http://www.seniorhumor.org/?page_id=192 (prístup 10–11 2016).
<http://www.smiechoty.sk/> (prístup 10–11 2016).

MULTICULTURALISM AS A SOURCE OF HUMOR IN TERMS OF ONOMASTICS

SUMMARY

The goal of the paper is to analyze the use of proper names in ethnic humour that illustrates language, cultural, and racial differences between one's own ethnic group and foreign ones. Specifically, we work with Slovak ethnic jokes in which proper names have various functions. Besides the dominant expres-

sive function, they are used to indicate character's ethnicity — for this purpose, mainly ethnonyms are used. Sometimes anthroponyms are used in this respect as well but since their identification function is weakened, they are usually accompanied by an ethnonym (or a toponym) which helps clarify the ethnic aspect. Alongside proper names, deethnonyms are used. Ethnic humour in general may be perceived as an accompanying phenomenon of multiculturalism and globalization due to which various ethnic groups are in mutual contact. Cultural encounter is often accompanied by creation of national and ethnic stereotypes which are reflected in a language of a particular ethnic group via phrasemes as well as jokes. Bearers of such stereotypes in jokes are groups of people — ethnic groups (represented by ethnonyms) and individuals — members of an ethnic group (represented by anthroponyms which refer to respective ethnic groups). Ethnonyms and ethnicity-indicating anthroponyms, as formal bearers of ethnic and stereotypical information, refer to all members of the given ethnic group(s) and thus they serve as a *pars pro toto* type of synecdoche.

Key words: multiculturalism, stereotype, ethnic humour, ethnonym, anthroponym